

Kali Kinga

Persián, Dávid, Agopian

Egy örmény asszony visszaemlékezései
(metainterjú)

Agopian Anna nénit 1999 februárjában ismertem meg Marosvásárhelyen, egy antropológiai interjú ürügyén. Az antropológiai interjú egyik alapelve a nem befolyásolás: én is próbáltam kevésbé erőszakosan mederbe terelni a mondanivalót. A kérdező szerepe itt mindössze az emlékeztetés – nagyon óvatosan, nagyon érintőlegesen –, és az emlékezés, ami már a sajátja, ezért sohasem eshet egybe az interjúalany emlékeivel. Azaz: értelmezés. A másik alapelve az elhangzott válaszok eredeti formájának megőrzése: magából a megfogalmazásból bontakozik ki olykor a világkép némely eleme – ezért ebben a szövegben is benne van a beszélgetéskor elhangzott összes válasz, teljes épségben.

Akkor először elkezdett bennem lázadni valami az interjú műfaja ellen. A legönzőbb műfaj, gondoltam, és magam is vagyok annyira önző, hogy kelőképpen mellőzve éreztem magam a kérdés folyamatában. Megpróbáltam nem kívülállónak maradni, nem csupán értelmezni: megosztani a figyelmemet az ő története és az én történetem között. És belülré kerültem. Az ő történetének az önmagamra képzett vetületét alkottam meg. Anna néni akkori valójából lassan-lassan előjöttek az ifjúkori mozdulatok, akkori gesztusaiból, a megmutogatott fényképekből, hangjából, sóhajtásaiból felépítettem az egykori Dávid Annát, a fiatal lányt, aki még mit sem sejtethett sorsa alakulásáról. Így jöttem rá, hogy – bármennyire is kegyetlennek tetszik – az interjúalany valójában eszköz: az igazán lényeges az érzéseknek a sora, melyeket az életútja belőled, a kérdezőből csal elő. Vagy a kreativitás tagadhatatlanul divinizáló volta? Ez a metainterjú, amolyan kiútkereső műfaj: úgy önző, hogy a te pártodon áll. A metainterjú valaki más emlékeinek, életének a rajtad való átszüremlése.

– A család honnan jött?

– Bukarestbe jutottam tizenegy éves koromban, ott tanultam. Mert Duducz Károlyné volt a nagynéném, az ő férje innen Vásárhelyről volt, a Duducz családból. Ő hozott el Kászomból, öt éves koromban. Én Kászomban születtem. Régenben jártam iskolába két évig, és két évig itten a... Marosvásárhely, a régi templom ahol volt. Tulajdonképpen... cum să zic¹... örmény alapítvány volt ez is régebben, ahogy olvastam a revistákban,² mert kapom a revistákat is Bukarestből, s állandóan használtam a revistákat... adică³... az Ararátot. Még most is van

¹ hogy is mondjam

² folyóiratokban

³ vagyis

Ararátom, itt van valahol. Megvan az Arménia is, az nagyon érdekel, nagyon szeretem Örményországot. Gyönyörű. Ha valaki akar valami nagyon-nagyon szépet látni, és boldog akar lenni, az menjen Örményországba.

– *Hogy sikerült oda eljutni először?*

– Hát úgy sikerült, hogy hozzám jöttek valami örmény családok. A szomszédomban lakott egy örmény család, Bukarestben, s akkor ők bemutattak. S akkor történt egy kirándulás, egy hónapos kirándulás Örményországba. Elmentem arra a kirándulásra – nagyon szép, nagyon kellemes volt, egy egész hónapig minden kolostort, minden régi-régi dolgot felkutattunk és megnéztünk. Kellemes volt, nagyon szép volt, nagyon megható volt, és fölkerestük az ismerősöket, akiket megismertünk, hogy jöttek Bukarestbe, s ilyenképpen aztán olyan testvéri barátságban maradtunk. De voltak közben ismerőseim, akik Bukarestben ott laktak, s onnan mentek vissza Örményországba. Azokat is megkaptam. Örvendettek, hogy találkoztunk – ahányszor mentem Örményországba, mindig felkerestem őket.

– *Ez az első kirándulás hányban volt?*

– Éppen azt kerestem a füzetekben, azt hiszem, hogy nyolcvankettőben. Azután aztán többször voltam, amikor hallottam, hogy lehet menni, vagy az ismerőseim hívtak, hogy gyere. Akkor mindig mentem egy hónapra.

– *A régi családról tud valamit, hogy honnan jöttek, úgy pontosabban?*

– A mi családunk... azok 1750-től jöttek ki onnan. Ez a családfa (mutatja) ki volt állítva 1988-ban, összeállította dr. Dávid László. Szóval 1750-ben, és telepedtek le, egy része letelepedett Moldovában, a másik Erdélyben. Akik itt letelepedtek Erdélyben, nagyon hálásak maradtak a székelyeknek, hogy kedvesen fogadták, behívták őket. Az én ószüleimet... ők voltak Erzsébetvárosban meg Baróton meg Kézdivásárhelyt, aztán átszűrődtek Szentgyörgyre, és ottan elterjedtek, aztán ide Marosvásárhelyre, nagyon sokan voltak, és kihaltak, mert gyerekük nem volt. Sok rokonság. Az én nagyszüleim meglátogatták Kászont, és Kászonban nem volt kereskedelem akkor. Nagyon megtetszett nekik a helység is ottan, s akkor megvásároltak házakat, meg építettek házakat, és úgy telepedtek le. Nagymamának, Szávay Katalin nevezetű volt a nagymama, csak rokonságban volt a Dávidokkal, és sok gyermeke volt. A lányok férjhez mentek, Brassóban, Kézdivásárhelyen, Erzsébeten, elszéledtek mindnyájan. Az édesapám maradt ottan Kászonban. Nekije volt postája, mert régebben a posták... personalok voltak... magánosok voltak, magántulajdonosok voltak, így mondják magyarul. Szóval nekije volt postája, aztán a nagyapáméknek – őt Dávid Antal Sántának hívták, mert gyerekkorában megütötte a térdét és sántán maradt, ő meghalt aztán időskorában Kézdivásárhelyen, nagymama pedig megmaradt Kászonban, és üzletet nyitott ottan, a gyerekeit fölnevelte. Megvannak a pernefolium levelek is, úgy mondják... foaie de zestra.⁴ Itt írja, hogy mivel állította ki őket, kinek mit adott. Innen is ki lehet nézni, hogy mik voltak abban az időben. Aztán rengeteg fényképek is vannak itten az összes rokonságról, meg fogom mutatni azokat is, elmagyarázom, ezeket oda szeretném adni az öcsémnek, Dávid Péternek, hogy ő tartsa az örökségben.

*

⁴ hozománylevél (helyesen: foaie de zestre)

Valami azt súgta nekem, hogy nem látom már többet: a képeslapjaim elolvasatlanul hevernek. Anna néni júliusban váratlanul meghalt. Annak az egy találkozásnak az alkalmával annyira közel kerültem hozzá, hogy szenvedése – amelynek nem voltam tanúja egyetlen másodpercig sem – elevenen élt az agyamban: az öregasszony, aki az agyvérzés utáni megalázó földi állapottal küszködik, akit elviselhetetlen fájdalom kínoz. Halála után pár hónappal meglátogattam rokonait, akik utolsó heteiben vele voltak. Pár napba beletelt, míg átkutattam Anna néni hagyatékát a pernefoliumokért, a fényképekért, amelyeket nekem annak idején megmutatott. Az ilyen dokumentumok hitelesebbé teszik a közlést. Sem a hozományleveleknek, sem a fényképeknek nem leltem nyomára. Ottlétem alatt végig munkált bennem a félelem, hogy abban az ágyban alszom, amelyben Anna néni elhagyta a lelke. Nem mertem rákérdezni, de álmaim mintha kiteljesítették volna azt a képet, amely a halállal való küzdelméről bennem élt. Tele volt az ágy fájdalommal.

*

– Megkérhetném Anna néni, hogy emlékezzen vissza egy kicsit a bukaresti örmény életre, milyen volt?

– Hát nagyon meg volt szervezve, nagyon, figyelmesen összetartottak az örmények, valóságos testvéri összetartás volt közöttük. Én jártam az örmény templomba, mert voltam az iskolában is ottan két évet, és figyelmesek voltak, és nagyon segítettek egymást, amíg jött ez az orosz világ, akkor deportáltak mindenkit, akkor szenvedett mindenki, mint mi is. Nagyon csúnyán megszenvedtünk Kászonban is, meg Bukarestben is. A férjem a szüleivel és a testvéreivel nagyon megszenvedtek, mindenünket elvették, elkobozták, bezártak. Ez volt az orosz ajándék. Anyám pedíglén meg volt becsméréelve három Sztalin-fiúval. A férje, mert másodszer volt férjhez menve, puskával volt a kerítéshez hozzátámasztva, nem szabadott mozduljon, és végig kellett néznie, amíg az anyám három Sztalin-kölyöktől meg volt becsméréelve. (Sír.) Ennek a történetnek... cum să zic⁵... din cauza acestei fapte neruşinate⁶... kapott tensiunea prea mare,⁷ és meghalt. Lett az áldozata ennek a dolognak. Örömmel nem gondolunk rájuk, a néppel nincsen semmi bajom, de mondhatom, hogy lelkemből gyűlölöm azt a Sztalin-históriát. És Kászonban aztán így történt, még volt egy másik család, Szálas Miklós bácsi, az is rokonságban volt velünk, még voltak Szász Jánosék, azok is rokonok voltak, mert mind el volt magyarosodva a nevük, és egyiket sem hívták úgy, de abban az időben, amikor el lehetett magyarosítani a nevüket, mindegyik fizetett Mária Teréziának ezért egy...

– Tehát ők örmények voltak, és magyarokká akartak lenni, mondhatjuk így?

– Igen, igen, azért, mert megtelepültek ott Kászonban, be akartak olvadni, és székely nevet vettek fel ők is.

– Azért tartották még az örmény szokásokat, valamire vissza tetszik emlékezni?

⁵ hogy is mondjam

⁶ e gyalázatos tett miatt

⁷ felment a vérnyomása

– Igen, igen, nálunk is, amíg az anyám meghalt, az ételekben is meg volt tartva a szokás, mind örmény ételeket ettünk, de amikor férjhez ment, akkor a férje csendőrtiszt volt, és ő követelte azokat a székeley ételeket. De azért megcsináltuk az örmény ételeket is, tésztákat különösen... in vremea de sărbători... ünnepek alkalmával, akkor mindig az örmény tészták voltak előkészítve.

– *Valamilyen ételnevekre tetszik emlékezni?*

– Voltak azok a kellemes levesek, de már nem jut eszembe a nevük...

– *Ángádzsábur?*

– *Az, az, nagyon kellemes leves volt, aztán volt az a... magyarul úgy mondták, madárfül, colțunași triunghi,⁸ azok voltak aztán, csináltunk laskából ilyen pici-pici csónakokat, összeraktuk, s csont volt kifőzve, s azt a levet fokhagymásan rátöltve nagyon finom volt. És nagyon sokféle levesek, amit én máma is csinállok, de a nevezetük már elmúlt, mert inkább románosan vagyunk szokva.*

– *Ezeket az ételeket ünnepek alkalmával készítették, vagy nemcsak ünnepekkor, hétköznap is?*

– Nem, rendszeren most is csinálunk ilyen dolgokat, nemcsak ünnepeken, ez megmaradt nekünk általában.

– *Milyen vallású tetszik lenni?*

– Római katolikus vagyok. A szüleim azok voltak, és valahol van egy... bizonyíték, hogy örmény származásúak vagyunk, és nem magyar származásúak. *(Mutatja a papírt.)* Mert akkor voltak szintén a magyarokkal kellemetlenségek, és aztat küldte az egyik nagybátyám, hogy...

– *Be kellett bizonyítani, hogy örmények?*

– Igen, hogy örmények vagyunk, mindig ott volt nálam, a pénztárcámban, azzal tudtam magam állandóan biztosítani, hogy mutattam, a buletinembe⁹ is bele volt írva: de origine etnică armeană.¹⁰ És nem magyar vagyok.

– *Tehát népszámláláskor azt mondja, hogy örmény? Soha nem mondta, hogy magyar?*

– Igen, azt mondom: örmény. Soha nem mondom: magyar.

*

Vajon mi dönti el, hogy ki meddig tartozik egyik etnikumhoz, és mikortól kezdve egy másikhoz? Anna néni sorsa úgy hozta, hogy olyan örmény családba született, amely magyarabb volt a magyarnál is, akárcsak a többi erdélyi örmény család. Az asszimiláció a magyarsághoz azért mehetett olyan gyorsan végbe, mert önként történt: kezdetben egybeeső érdekekből és hálából, amiért örményekként Erdélyben lehetnek. Később már a politikai helyzet változásával értelmetlenség lett volna megkettőzni a kisebbségi státust: elég volt magyarnak lenni. Anna néni később, a bukaresti közegbe kerülve, magyar-örményből román-örménnyé lett, úgy, hogy az anyanyelve mindvégig a magyar volt, de önmagát kizárólagosan örménynek vallotta, és leginkább a román nyelvet használta. Magyarságának megtagadása lenne ez? Vagy csupán túlélési stratégia?

⁸ madárfül (helyesen románul: colțunași triunghi)

⁹ személyi igazolványomba

¹⁰ örmény származású

– *Bukarestben az iskolában tanultak örményül?*

– Igen, de az ezelőtt hetvenvalahány évvel vagy nyolcvan évvel volt, most már nem tudok. Két évet csináltam ottan, ugye, most már elfelejtettem, de valamennyire aztán, mikor kezdtem Örményországba járni, egyes dolgok eszembe jutottak, most már megint, hogy volt ez az agyvérzésem, sok mindent elfelejtettem. Így, magamban lévén, eszembe jut hol ez, hol az, amik már az agyból ki voltak törülve, most vissza kezdenek térni.

– *Például a gyergyószentmiklósi templomba el tetszett járni?*

– Jártam ottan, egy unokatestvérem van pap ottan.

– *A mostani pap? Fogolyán?*

– Igen, Fogolyán atya, unokatestvérek vagyunk.

– *Hát akkor mi is rokonok vagyunk, mert nagyanyámnak is unokatestvére.*

– Nahát! (Kacag.) Kicsi a világ. Úgy hallottam, hogy elment most vissza Velencébe. Beteg, ugye? Amikor idejöttem, Marosra,¹¹ kezdett hozzám járni, de amióta nagybeteg, amióta megműtötték, nem jött ő erre felé. Nem volt ő azon kívül is egy nagyon kommunikatív ember. De azért nagyon szerettük egymást, napokat töltöttünk együtt, többször meghívtam ebédre.

A nővérem is meghalt, aztán utána... nagyon szomorú vagyok. Nagyon hiányzik... borzasztóan hiányzik... (Sír.) A nővérem... mondhatom, az egész családom a karjaimban halt meg, de olyan rettenetes nem volt, mint ez, a nővérem halála. Lehetséges azért is, hogy utolsó volt, és most már teljesen egyedül maradtam. Ilyen az embernek az öregsége: ha fiatalabb lenne, nem volna annyira nehéz. Így nem panaszkodhatok a sorsomról, megvan mindenem, nem hiányzik semmim, lakásom ez van, Andrásék (az unokaöcs) nagyon kedvesek, ellátnak sok minden élelemmel, pénzzel is, amikor szükségem van, kisegítenek.

– *Valahova el tetszik járni mostanában, szóval vannak itt mondjuk olyanok, akik szintén örmény gyökerekkel rendelkeznek, és azokkal...?*

– Itt nem tudtam összeköttetést csinálni az örményekkel, Bukarestben nagyon össze voltunk kötve, úgyhogy ha nem is jártunk egymáshoz, a templomban találkoztunk, vagy az utcán találkoztunk. Sokan összejártunk, mert a férjem zenetanár volt és... dirigor, na, karmester, és azáltal nagyon erős összeköttetések voltak. De ő is meghalt, akkor már a nővérem, a sok földrengés és azok a nagy robbanások után, amik voltak ottan Bukarestben, akarta, hogy mindenképpen eljőjjünk onnan, és ilyenképpen aztán fölszedtük magunkat, és Andrásék azt mondták, hogy a lakásuk itt a Braşovuluiban kiürült, mert Ildi kiköltözött Etédre hozzá, s akkor megvolt a szép nagy lakás. De amikor a nővérem meghalt, akkor nekem már túl nagy volt a lakás, s így jöttem át, és megvettem eztet a lakást. És mivelhogy sok rokonság van itten, de nem vagyunk... kezdetben felvettem a kapcsolatot nagyon sokkal közülük, de mindenkinek megvan a saját gondja-baja, betegsége, öregsége, nem lehet senkire támaszkodni. Itt van Dávid Pista, itt vannak Andrásék, nagyon sokan

¹¹ Marosvásárhelyre

vannak... De én amúgy is egy magányos ember vagyok, nagyon szeretem a magányt, szeretek csendben lenni, mert nagyon zajos életem volt. A férjem is, mivel zenetanár volt, mindig voltak tanítványai odahaza, mindig el voltunk foglalva; aztán én voltam asistentä medicală¹²... az egész blokk¹³ az enyém volt, éjjel-nappal csengettek, hogy menjek a segítségükre. Mindig zavarva voltunk. Aztán megtörténtek '89-ben ezek a Ceaușescu elleni kitörések... mi a Colentina-n laktunk, és öt gyár volt körülöttünk; a nővérem mindig sírt, hogy nagyon fél, nagyon fél... Aztán megtörténtek a földrengések, a blokk – mi nagy, tízemeletes blokkban laktunk míg az idők –, és mindig félt, hogy ha majd jön még egy földrengés, akkor nem fog tartani a blokk, össze fog romlani, kétszer annyira megsérült. Aztán gondolkoztunk, hogy hova menjünk. Először akartunk költözni Szentgyörgyre, a másik öcsémhez, de a nővérem jobb szerette itten, és ő nagyon szerette András, mert őt nagyon sokat dédelgettük mi, Kászonban is, meg én Bukarestben. S ilyenképpen aztán András felé húztunk.

– Bukarestben csak románul beszélt Anna néni?

– Igen. Aztán négy elemi csináltam magyar iskolát. Aztán az anyámmal meg a nővéremmel magyarul beszéltünk. De a férjem nem tudott magyarul. Egypár vicces szavakat tudott, de így nem; nem volt neki ideje, hogy foglalkozzon azzal. Mert hogyha egy magyar zenét hallott, azt mindjárt lekottázta és lezongorázta. Így szerette őket, mert mondotta mindig, hogy rendes emberek, és a magyarok nagyon tiszták – ő szeszélyesen tiszta volt. De nem volt probléma, sosem civakodtunk azért, hogy én tulajdonképpen a magyarok közül vagyok származva. Tudta, hogy örmény vagyok, mert az irataim megvoltak, hogy örmény vagyok, nem volt probléma.

*

Anna néni sorsa, úgy látszik, az állandó száműzetés volt. Őseinek a török megszárlások elől kellett menekülnie a Kaukázusból, az erőszakos asszimiláció elől Moldvából. Őt meg hol a családi, hol a politikai viharok készítették állandó zarándoklásra. Bár ő nem említette, rokonai később elmesélték, hogy mostohaapja távolítottta el otthonról, talán azért vette őt a nagynénje pártfogásába, azért kellett hol Régenben, hol Marosvásárhelyen, hol Bukarestben tanulnia. Nem szerette a nevelőapját, de erről tiszteletteljesen hallgat. Minden alkalmat megragad, hogy a szenvedéseiről beszéljen, de a halottak emlékét nem bántja. Ahogy a megélt háborúkról beszél, az a keserű ránc a szája szegletében egyre élesedik. Mégsem megtört, hanem büszke és dacos: mint aki tudja, hogy szenvedése kiválasztottságot jelent.

*

– Tudna még néhány szót mondani az egykori bukaresti örmény közösségről?

– Én nagyon keveset tudtam működni és menni közénk, csak amikor a bibliotecába,¹⁴ dupa slujbă... mise után mentünk át a bibliotecába, és ottan

¹² ápolónő

¹³ tömbház

¹⁴ könyvtárba

adtak előadásokat és voltak elbeszélgetések... ținea conferință, discuta despre diferite scriitori¹⁵... úgyhogy tényleg más volt, mint itt. Sokszor csináltak kirándulásokat, mentünk velük, akkor a Hagigadarnál is voltunk, le is vagyunk fényképezve. La sârbători luam parte...¹⁶

– *A Hagigadar (hácskádár) micsoda?*

– Az Moldovában egy örmény templom, nagyon sokat írnak róla.

– *Zarándokhely?*

– Igen, oda szoktak zarándokolni, egy hegycsúcson van, és akkor az örmények... parochia...¹⁷ vágat juhokat, és azt ott megkésztik, mert az örmények csinálnak piláfot, rizseskását annak a levéllel, és ottan kiosztják. Servește o masă pentru toată populația care a luat parte la această serbare.¹⁸ És nagyon szép szertartásokat tartanak ottan, ez évente egyszer szokott megtörténni. Nagy zarándoklások vannak, mert ez egy kegytemplom, ahol aへgyre kell fölmenni – most már nem annyira hegy, egy dombnak néz ki –, és nagyon sokan mennek térden állva. Fölcsúsznak térden állva, hogy megnyerjék azt a kegyelmet, amiért ők könyörögnek, és ismerünk is nagyon sok esetet, amelyek meggyógyultak vagy megszabadultak. Mert ide olyan föltétellel megy oda az ember, hogy ezt a kegyet kérem én a Szűzanya Máriától. S aztán oda kímásznak, és végighallgatjuk a gyönyörű szertartást, mer’ nagyon szép, örmény nyelven tartják, de azért beszélnek – mert sokan vagyunk örmények, amelyek nem tudunk örményül –, és aztán így lefordítják románra is, és az ember tud részt venni ebből. És akkor tizenkét órákor, van egy hosszú salá... terem, és vannak ott asztalok és câte 50 de persoane¹⁹ behívnak, leülnek, servește masa.²⁰ Adják a szervétet. Nagyon finoman elő van minden készítve, egy egész copios²¹ ebédet kap az ember ottan. Amikor kijövünk, az udvarban nagyon szép, nagyon kellemes... se împrăștiie oamenii,²² s ottan elbeszélgetnek, amíg a másik rend bemegy. Dar mii de persoane merg acolo,²³ nemcsak mondjuk egy csoport. Mindenfelőlről mennek...

– *És ide csak örmények mennek, tehát akikben van valamennyi örmény vér, vagy mások is?*

– Nagyon kevesen mások, akik nagyon tartanak az örményekhez, és tudják, hogy ez egy kegytemplom, és ottan most fog lenni egy nagy esemény. Külföldről is jönnek haza, minden országból, ahol vannak román örmények, vagy ha nem is, csak hallottak róluk, akkor jönnek haza, és jönnek oda a kegytemplomhoz. Nagyon-nagyon érdekes és kellemes, ezt ajánlom is minden örménynek, hogy felkeresse.

– *Ez hol van Moldvában?*

¹⁵ előadásokat tartottak, különböző írókról beszélgettek

¹⁶ ünnepeken vettünk részt

¹⁷ a parókia

¹⁸ ételt szolgálnak fel mindenkinek, aki az ünnepségen részt vett

¹⁹ 50 személyenként behívnak

²⁰ tálalják az ételt

²¹ bőséges

²² szétszélednek az emberek

²³ de ezrével mennek oda az emberek

– Nem jut eszembe... Romanon mentünk keresztül, mert Romanban is nagyon sok örmény volt, és az örmény temető ottan tele van azokkal a gyönyörű márvány emlékkövekkel, síremlékekkel adică,²⁴ aztán onnan mennek a Hagigadarhoz.

– *Mikor van ez az ünnep? Egyszer egy évben, mikor?*

– *Nyáron van... (Kissé bizonytalanul mondja.)*

– *Ezen az ünnepen van bárányáldozat is? Tehát ott folytatják ki a vérét a báránynak?*

– Hát igen! Ott vágják le a juhokat, és... áldozatként, aztán megkésztik. Nem úgy, mint Örményországban láttam, fönt a kegytemplomnál, ott van vágóhíd, direkt, ahol egy olyan țarc²⁵ van, és beléje eresztik a juhot, s az ember, ott a másik oldalon, azonnal föláldozza. Itt másképpen van, itt nem lehet úgy beállítani, mint Örményországban, mert hát ott az órországból az volt a procedura de totdeuna,²⁶ és most is úgy csinálják. És a kereszteléseken is részt vettem Örményországban, nagyon érdekesek. Aztán ottan a kegytemplom, az Ecsmiadzin, valami kimondhatatlan, egy teljes kincsesár. És a bibliotéka, hát arról beszélni sem lehet! Olyan nagy könyvek vannak, mint ez az asztal, olyan nagyok a lapjai nekijük. És le van írva ottan Örményországnak az egész történelme. Hát nagyon nehéz kutatni Örményországnak a történelmét, mert szegénynek nagyon sok háborúja, vesztesége, szenvedése volt. Voltam a cele patruzeci de zile ale Musa Dagului,²⁷ ott is voltunk, a Szeván-tónál, ott is halat ettünk. Szállodában laktunk mindenütt, nagyon kellemes volt, nagyon populáris²⁸ népek ottan az emberek. Például akartunk menni este, hogy vizitáljuk a várost.²⁹ Késő volt, fölültünk a trolibuszra, ott kopenkjéket kellett fizetni – mikor volt, mikor nem volt, de annyira kedvesek voltak, hogy „Tu romanski?“, akkor nem kellett fizetni. És akkor ingyenutazók voltunk: körbevitt minket egyik végállomástól a másikig, és aztán visszahozott a szállodáig, ahol laktunk. Nagyon kedvesek voltak. Mentünk a piacra, és néztük a gyönyörű piacot, gazdag piacot, különleges gyümölcsök voltak. Néztük, de nem volt amivel megvenni. Akkor azok a... țărani³⁰... a kiárúsítók mindjárt adtak nekünk – ilyen szőlők voltak, az a gyönyörű sárgadinnye meg zölddinnye... Jaj, azt mondtam Andráséknak is, ne csináljanak semmit életükben, ne a gazdagság után, vagy hogy legyen tudomisen, mi nekik, menjenek s utazzanak, mert én nagyon sokat utaztam, mindenfele. Lássanak világot. Az érdekes az embernek az életében. Hiába dolgozok én itt, de ha nem láttam, nem tudok; az én lelkemet nem táplálja az, hogy én itt gazdag legyek és buta, ne lássak senkit és semmit. Mert az ember ahány országba megy, annyiféle emberré változik át. Az a legkellemesebb, például én most öreg vagyok, betöltöttem a nyolcvanhét évet, egyedül vagyok, napokon keresztül senki az ajtómat nem nyitja be. De azért nem érzem magamat

²⁴ azaz

²⁵ karám

²⁶ mindenkori gyakorlat

²⁷ Musza Dagh negyven napjánál

²⁸ kedves, barátságos

²⁹ várost nézni

³⁰ parasztok

egyedül, mert megvannak az emlékeim. Megfogom azt a tárgyat, és eszembe jut, jaj, Istenem, én azt ebben s ebben az országban vettem, milyen kellemes is volt, gondoljak csak vissza, s már nem vagyok egyedül! Azonkívül vallásos is vagyok, és mindig gondolom, bármi történik, hogy a Jóisten velem van. Sose vagyok egyedül, ő mindig velem van. Mert hányszor voltam súlyos beteg, hogy az orvosok fölmondották a reményt, hogy most már lehetetlen megmenteni. Kétszer volt infarktusom, most két éve. Tavaly májusban meg csináltam az agyvérzést. És mindig megsegített a Jóisten, ilyen idős koromban, hogy túléltem ezeket. Annyi accidentom³¹ volt nekem Bukarestben is, s azokon is átmentem, pedig az orvosok azt mondták, hogy lehetetlen. De a Jóisten akarta, hogy lehetséges legyen. S így megmentődtem mindig. Nem érzem magamat egyedül. Sokszor nagyon is jól érzem magam, mikor előveszek ilyesmit, s akkor eszembe jut, hát várjál, mert én itt jártam. Milyen is volt, hogy is volt? Mit is csináltunk akkor, mit is láttunk akkor? S akkor visszaképelem magamban, hogy hol jártam, mit csináltam, jó volt, nem volt, kellemes volt, nem volt? De azért mindig, mindenütt, bármilyen nehéz is legyen, kellemes, mert láttál, mert tanultál.

*

Van-e génemlékezés? Emlékezhettek-e Örményország hegyeire anélkül, hogy ott jártam volna, csupán örmény őseim vérén keresztül? Megint átfut rajtam egy borzongásnyi irigység: csak Grúzia hegyeit tudom magam elé képzelni, vagy a Hargitát. Próbálok összeötvözni a látottakból bár egy villanásnyi örmény tájat, de mi van akkor, ha tévedek?

*

– Ezeket a kirándulásokat, ezeket az alkalmakat, hogy lehetőség nyílt kiutazni Örményországba, a bukaresti örmény közösség szervezte mindig?

– Nem, nem, nem. Be voltam iratkozva a nyugdíjasokhoz, és velük utaztunk nagyon sokat. S voltam magánutazó is, úgy, hogy nem csoporttal voltam, csak egyedül. Persze nem egyedül mentem, mert voltak rokonaim is, s akkor hosszú időre mentem lakni, és velük voltam, és velük mentem mindenfelé vizitálni.

– Azt szeretném kideríteni, hogy ez csak azért volt, mert Anna néninek ez volt az érdeklődése, vagy volt egy csomó ilyen kirándulás, amelyet a közösség szervezett?

– Nem, nem, engem nagyon-nagyon érdekelt, én mindig, gyerekkorom óta akartam látni és tudni Örményországot. Valamiképpen nagyon megható volt... Amíg édesapám élt, neki megvoltak ezek az örményországi corespondenták³² és könyvek és revisták.³³ És én mikor már kezdtem böngészni, olvasni, akkor már engem nagyon érdekelt, és valahogy olyan meghatódva olvastam Örményországról. Aztán amikor megtörtént az a nagy mace³⁴ Örményországban, akkor annyira meghatott az engemet, hogy azt mondtam, nem akarok meghalni, bármi is történjen, hogyha a legszegényebb maradok is a világon,

³¹ balesetem

³² levelezések

³³ folyóiratok

³⁴ mézszárlás

akkor is akarom Örményországot meglátni. És megsegített a Jóisten, hogy igazán nemcsak Erevánt,³⁵ hanem az egész Örményországot megláttam. Mert ez a nagy kirándulásunk, ami volt szervezve akkor, arra volt célozva, hogy történelmileg mindent megismerjünk. Szeretném a füzeteket megkapni, hogy az élményeimet leírtam... Bukarestből elindultunk repülővel Moszkváig, s Moszkvától pedig Erevánig. Aztán Erevántól széledtünk széjjel, és adtak autóbust a dispoziția noastră,³⁶ és vittek mindennap más és más és máshova. Megtörtént, hogy vittük az élelmet magunkkal, hogy tudjunk menni egész nap. Este hazaérkeztünk fáradtan, de akkor mindig copios³⁷ asztal várt a vendéglőben – előkelő vendéglőkben volt részünk, és a legelőkelőbb szállodákban, és vittek akkor operába, színházba, minden popular³⁸ előadásokra, nagyon kellemes volt. Igazán, annyira hálás maradtam akkor az örményeknek, hogy rendezték ezt a kirándulást... és mit láttam és mit éreztem! Amikor megérkeztünk és beléptünk Örményországba, ott van egy nagy szobor, úgy hívják, Mama Armenie, hatalmas, nagy-nagy szobor. (Sóhajt.) Úgy néz ki, mintha Szűzanya Mária volna, de ott egy fölálló örmény lány van. Hát nem tudtam... n-am mai putut să mă potolesc din impresia care mi-a făcut.³⁹ Muszáj volt letérdelek és megcsókoljam a szobrot, annyira meghatott. És úgy örvendtettem mindennek, végig örvendtettem, hogy végre megláthatom az ükapám országát. Hogy miért mentek el?, masacre⁴⁰ volt akkor is, és a nagy földrengés, amikor elmentek az ükapámék onnan.

– *Erről tetszik tudni többet, hogy milyen mészárlás volt?*

– Csak annyit, din moși în strămoși,⁴¹ ahogy a szülők beszélgetik, hogy nagyon gazdagon jöttek ki Örményországból, nagy zsák arannyal mentek el onnan, és gazdagon jöttek be. Ugye, a nagyanyámék is, amikor Kászonba mentek letelepedni, mit meg nem vásároltak ottan, mit meg nem alapítottak, ottan vannak borvízforrások, az egyik a fehérkői, azt föllendítették, kiépítették, ott van a répái borvíz, azt szintén. Szenkovics unokatestvérem pedig a Salutarist, úgy hívják Jakabfalvában, a Salutaris helység, aztat ő hogy kiépítette! De hogy tönkretették, még a kő kőn se maradt, mindenütt tönkrement ottan.

– *Ez a Szenkovics-ág hol van?*

– Azok elmentek Magyarországra. Ők ott voltak Kászonban, Jakabfalvában, Salutaris fürdőnek hívták azt. Gyönyörűen kiépítették. Nyaralókat csináltak, jöttek Bécsből, Magyarországról, és onnan Kászonból is mindenki ment a gyógyfürdőre, mert egy nagyon erős hatású gyógyfürdő van ott. De úgy tönkre van ott minden téve, hogy egy épület sincs meg belőlük. Hogy milyen nagy épületek voltak ottan! Szálloda volt, fürdőhelyiség volt, kádak voltak, akkor nyaralók voltak, hogy a család kiinchirialt⁴² egy nyaralót ottan: két szoba, konyha, és

³⁵ Jereván (románul)

³⁶ a rendelkezésünkre

³⁷ bőséges, gazdag

³⁸ népi

³⁹ a látottak hatására nem tudtam túrtóztatni magam

⁴⁰ vérfürdő

⁴¹ hagyomány szerint

⁴² kibérelt

mentek aztán le a fürdőbe. Semmi sincsen, mindent tönkretettek! Akkor hol mondjuk, hogy van a civilizáció? Ha az ember szétnéz, akkor lát civilizációt? Lát valamit, amit nem tettek tönkre? Máma mit csinálnak? Mutassák fel máma, hogy mit csinálnak! Jönnek a minérek,⁴³ hogy agyonüssenek? Hát amit szenvedtünk akkor a minérekkel, mert mi főúton laktunk, és mentek előttünk keresztül, hogy éjjel-nappal nem tudtunk aludni. A Ceaușescu idejében, amikor a Ceaușescut leverték, mit csináltak? És mit értek vele? Én soha ki nem állhattam őket, de azért ellene vagyok annak a macelnak,⁴⁴ amit csináltak. Mert minden embernek joga van, hogy legyen judecálva.⁴⁵ Kezdetben, amikor őt föltették, én nagyon fiatal voltam, de azért láttam, hogy mennyi jót csináltak. Amíg a felesége nem jött... n-a intrat în politică,⁴⁶ addig minden nagyon jól ment és nagyon jó volt. S neki megvolt a Napóleon-szisztémája: rontsál, bontsál, építsél, de az embereknek kenyeret adjál és bort is, hogy ők is... ca să se-nvesealească.⁴⁷ S most Ceaușescunak hátramaradtak azok a sok épületek – ezek mit csináltak, megjavítottak, befejeztek egyet? Mindent elloptak, mindent tönkretettek! Hol van az igazság akkor? [...] A második háború... akkor kivittek a frontra, mert hát keresztes nővér voltam, kellett menni segítségre. Kellett a fronton dolgozni. Akkor a férjemet lágerbe tették, mert amerikai honpolgár volt az első férjem. Akkor, hogy magyar neve volt, megvolt a nagy magyarüldözés. Hát csak szenvedés volt. Lebombázták a két házamat, a harmadikat pedig elvették a kommunisták – hogy nincsen jogom hozzá, mert burzsuj vagyok, miből van nekem ez? Nem azt nézték, hogy dolgoztam, és lehetséges, hogy egy kiflivel és egy jaurttal⁴⁸ éltem egy nap, azért, hogy csinálhassak valamit magamnak. Nem loptam, nem becsaptam senkit sem! (Sír.) Nem örököltem senkitől, hanem a saját keserves munkánkon dolgoztunk! A férjem pediglen skizofréniát csinált a bombázásért, és úgy kellett meghaljon? Az óvóhelyre becsapódott a bomba, és a férjem attól kezdve beteg lett... [...] A második férjem után vagyok Agopian, ő román örmény volt. Bukarestben nem volt magyarokkal semmi összeköttetésünk.

– Akkor ezek szerint a bukaresti örmények egyáltalán nem tartották az erdélyi örményekkel sem a kapcsolatot?

– Nem, akik jártak így szanaszét Erdélybe, azok ismerték az erdélyi... obi-ceiuri... szokásokat, és ugye Erdélyből nagyon sok örmény volt Bukarestben, és azok is ismerték. De mi általában, mert a férjem ott volt dirijor⁴⁹ a templomban, úgyhogy mi csak az örmény templomba jártunk. És nem volt összeköttetésünk másokkal...

– Tehát a közösség... ca comunitate⁵⁰... nem tartotta az erdélyi magyar-örmény közösséggel a kapcsolatot szervezetileg?

⁴³ bányászok

⁴⁴ mészárlásnak

⁴⁵ elítélve

⁴⁶ nem lépett be a politikába

⁴⁷ hogy felviduljanak

⁴⁸ joghurt

⁴⁹ karmester

⁵⁰ mint közösség

– Nem, nem – az arhimandrit akarta csinálni ezt a közösséget, de neki sem sikerült. Az arhimandrit éppen mondotta, hogy nem tudta, hogy én unokatestvér vagyok Fogolyánnal. Mondom, igen, az vagyok, és nemcsak ő van, hanem van Kolozsvárt a Laci bácsi is, és vannak... nem tudták, hogy milyen családból vagyok, és ki vagyok. Aztán behívott az arhimandrit, és egyes dolgokat mondtam neki, hogy ez-az-amaz. Te ismerted Lalát? Magyarországon egy kövér pap volt, jaj, de drága jó ember volt, Istenem, de drága ember volt! Minden évben hazajött még kétszer is, és csinált agapă... agápét... a család összegyűjtését. Akkor összegyűltünk a Dávid családból mindnyájan, mindig minden évben más és másnál volt, és ő fedezte a költséget, és csináltak nagy asztalokat, gyönyörű volt! És összegyűltünk...

– Ezek örmény alkalmak voltak?

– Igen, igen! Csakis az örmények voltak, a mi családunk, a Dávid család, és természetesen a hozzátartozók, mert a Dávidok aztán összeházasodtak a magyarokkal, a székelyekkel, úgyhogy elvegyűltünk.

*

Azon morfondíroztam, hogy Anna néni minnek alapján választotta ki ebből a multikulturális kavalkádból az ő kizárólagos hovatarozását. Mert inkább született magyarnak, mint örménynek: ez utóbbi kultúrát kezdetben csupán apjának a nosztalgia által élénkre színezett elbeszéléseiből ismerte. Azt hiszem, az identitás kérdése gyerekkorban dől el. Örménysége volt a kapcsolódási pont a másik közzeggel, amellyel Bukarestben találkozott. Római katolikus volt, de az örmény keleti rítusnak hódolt mint örmény. Magyarként kiközösítették volna. Az első férje magyar volt, a második már román örmény. Vajon céltudatosan választott magának örmény élettársat, ezáltal erősítve önnön örménységét? Saját magának kellett inkább bizonyítania, hogy ennek a népnek a sarja, vagy a kívülállók számára, akik magyarsága miatt támadták? Hány meghasonlást kellett elszenvednie ahhoz, hogy a bukaresti román örmény közösségbe be tudjon illeszkedni?

*

– Anna néni, ha például Magyarországra vagy külföldre megy, hogyan definiálja a saját nemzetiségi hovatarozását?

– Én csak örménynek, én bárhova megyek, az nem létezik – lehet az hotentotta, engemet nem érdekel –, én mindenkinek megmondom azonnal, hogy én örmény vagyok. Én nem vagyok se román, se magyar: én örmény vagyok. Én nagyon tartok ehhez. S a férjem is egy valóságos makacs örmény volt. Hogyha valahol valami volt, valami szóváltás, ő mindig azt mondotta: én örmény vagyok, și judec ca un armean.⁵¹ [...] Elmegyek az Ecsmiadinba. Bemész, minden márványból van, minden a legfinomabb márványból van csinálva. És akkor itt van az oltár, a bal felőli, akkor aranyból van csinálva egy sekrestye, és jobb felől ezüstből. Ott van a főpapunk... Itt az arhimandrit (*mutogatja*). Ottan pediglen három-négy pap misézik. A római katolikusoknál van az a kis csengettyű, a miseszolgálaton csengetnek vele. Ezeknek pedig

⁵¹ úgy gondolkozom, mint egy örmény

egy hosszú ezüstboton, ezüstből, mint a napfény, és rubinokkal kirakva, azt ahogy így, ahogy mozgatják, adja a csengetéseket, és nagyon hasonlít a katolikus valláshoz...

– *Ez a kávázán,*⁵² *amivel csengetnek.*

– Nagyon szép. És hogy jön a nép is oda, milyen áhítatosan! Azt szerettem bennük, hogy nagyon áhítatosak az örmény népek. Nagyon hiszik a vallásukat. És mindenkinek van rózsafüzére. Itten még azoknak a katolikusoknak, akik azt tartják, hogy katolikusok, és a templomba mennek, ha odateszed, hogy egy imát elmondjon, nem képes. Egy rózsafüzér a kezében nincsen, és nem is tudja azt a rózsafüzért elimádkozni. [...] Annyira el van nyomva, ő annyira be van fogva – Oroszország hatalma még mindig leng fölöttük, még mindig nem tudták lepucolni. Visszanyerték a Karabaghot, annak nagyon örvendek. Akkor, amikor volt az a nagy földrengés... nem földrengés volt az, hanem atomkipróbálás. A precedentek⁵³ tanúsítják, mert azon az oldalon végigvert ötvenhat falut, ezen az oldalon meg semmi sem volt. Úgyhogy, unde a trecut partea tectonică,⁵⁴ ottan mindent összetört. Voltam vizitálni, a barátnőmnek a keresztlánya ott lakott náluk, mert érte őket a földrengés. Kilencéves kislánya zongorázva halt meg, de hogy: a blokk besüllyedt egészen, tízeemeletes blokknak csak a három emelete maradt ki, a többi besüllyedt egészen. És természetesen azok összeomlottak, összenyomódtak. Hát, amikor kiszedték onnan, meg volt halva. Rengeteg halott volt akkor, rengeteg. De hát ezt titokban tartják...

– *A romániai örménységnek a jövőjét hogyan látja: lehet-e Romániában továbbra is örménynek lenni?*

– Lehetnek azok, akik nagy küzdelemmel megtartják, de nagyon nagy, keserves küzdelemben vannak azok. Az arhimandrit kért mindig, hogy menjünk a templomba, hogy legyünk ötven személy... la număr,⁵⁵ mert el akarták venni, ahogy a görög katolikusoktól elvették a templomokat, úgy ezt is el akarták mindenképpen venni. Úgyhogy minden vasárnap ott volt egy besúgó, aki megszámolta, hogy mennyien vagyunk a templomban: hogyha ötven létszámon alul vagyunk, akkor megmondják, hogy na, nincs miért tartani, mert a létszám nagyon kevés. Ilyenképpen mindent elkövettünk, hogy ötvenen fölül mindig ott legyünk. Annyira veszélyben volt az a templom. Azonkívül az örmény temető: milyen gyalázatos dolgot csináltak belőle! Kiásták a halottakat, lerombolták a kriptákat – mert itten a bulvárd részére elvettek tizennyolc méter szélességet, lebontották a kerítést, és bementek egészen olyan mélyen... Azokat a halottakat mind ki kellett onnan szedni. Körül blokkokat építettek: ott is szintén. Még csak felére sem hagyták a temetőt. Ez ott az Obortól⁵⁶ kezdve fölfele van... Nagyon szép helyen fekszik, az egész környék szép ottan, de mondom, nagyon

⁵² a kávázán (örm. 'bot') liturgikus eszköz az erdélyi örmény katolikus egyházi szertartásban, csengettyűkkel ellátott szertartásbot, mely démonűző funkcióval bír; megfelelője az örmény apostoli (keleti) egyház liturgiájában a ksotsz

⁵³ az előzmények

⁵⁴ ahol a tektonikus oldal végigment

⁵⁵ számbelileg

⁵⁶ bukaresti városnegyed

tönkretették a temetőt. Nekem is van ott egy nagy kriptám, de átadtam az örmény társulatnak...

– *Hogy hívják Bukarestben a fő örmény szervezetet?*

– Hát, nem tudom... Most már nem voltam ott régen. A régi blokkban már csak egy barátnőm van, de az is idős néni, mint én, és nagyon beteges, a többiek mind elköltöztek.

Bukarestben mit kell megnézni? Először is a templomot, m-a trimis tanti Agopian, soția lui profesorul Agopian,⁵⁷ rögtön fogja tudni, és üzenetet, kívánok nekik egészséget, és majd eljövök én is a nyáron Bukarestbe. Hogy kikkel lehet beszélgetni, nem tudom, mert úgy elmentek! Úgy elmentek, hogy Los Angeles tele van velük, Kisörményország. Úgy elmentek Bukarestből az örmények, hogy nem tudom mostan, ha háromezerre lehet őket felszámítani. Mostan, hogy megtörtént ez az átváltozás, most már megint kezdték magukat örménynek vallani. De addig mindenki úgy hallgatott azzal, hogy örmény. A templom tele volt azért...

– *Mit tetszik gondolni, miért?*

– Hát, a terrorizálás végett. Annyira terrorban voltunk ottan, hogy az ki-mondhatatlan. Köszönhetjük ebben a tekintetben az orosz hatalomnak, hogy nem vették el a templomunkat és a temetőt, mert más temetőket elvettek.

– *Hány örmény templom van Bukarestben?*

– Egy örmény keleti, és a Pantelimonon⁵⁸ volt egy örmény katolikus kápolna, de nem tudom, mert az a pap, aki ott volt, Bodurján, az volt Szamosújvárt a templomban pap, és Bukarestben a katolikus templomban találkoztunk. Ő el volt víve, és ottan a fogságban halt meg.

– *Visszatérve az Anna néni családjára, ki beszélt ott még örményül?*

– Hát akkor mi már nem tudtunk, csak apám és anyám.

– *És ők örményül beszélgettek egymás között?*

– Nem, magyarul, mert ugye, ott voltak, s-au schimbat deja,⁵⁹ átvették a nyelvet. (*Mutogatja a családi fényképeket.*) [...] A háború... csak néztük a repülőket fönt. S akkor ránk esett a bomba, ajtó, ablak, háztetőt elvitt, minket a romok között hagyott... fölkeltem, fölemeltem a férjemet, húztam a fal mellé, fölemeltem a díványt, hogy dugjam be a fal mellé, s akkor rám jött a kényszer-szülés. Őt vitték a kórházba (*sír*), engemet meg vittek a szülészetre. A férjem attól kezdve, ahogy elhasadt a ház, skizofréniát kapott. Milyen a nagy Isten hatalma: amikor én jöttem ki, semmi sem volt nálam, csak ahogy fölszedtek. A másik szomszédból a szomszédok jöttek, és összeszedték a holminkat, és betakarták, ahogy lehet, nála nincs pénz, nálam nincs pénz, úgy vittek be. Én jöttem ki a kórház kapuján, ment el éppen a villanyos, ő pedig lejött a Centrala Kórházból, a villanyoson ült, valaki megfizette neki a jegyet, akkor huszonöt bani volt egy jegy. S ahogy jöttem ki, s ő meg a villanyossal ment el, meglátott engemet, hogy jövök ki a kórházból, leugrott a futó villanyosról, rohant felém. Amikor megláttam, rohantam felé, és gyalog kellett hazáig menni azt a nagy utat, mert nem volt egy vasunk se nálunk, nem volt semmink sem,

⁵⁷ Agopian néni küldött, Agopian tanár felesége

⁵⁸ bukaresti városnegyed

⁵⁹ megváltoztak már

ahogy fölszedtek, úgy vittek. Mikor hazaérkeztünk, nagyon kedvesek voltak a szomszédok, hoztak nekünk mindjárt enni, és mutatták, hogy itt vannak az iratok, itt vannak a pénzek, itt van mindenféle, vigyáztak mindenünkre, szerre tapodtak a romok között, hogy nehogy jöjjenek s ellopjanak valamit. Gyönyörű házunk volt, nagy udvarral, diófákkal. (Sír.) Az utcán maradtunk. Aztán vettünk egy másik lakást, amiből később a cigányok egy szál kabátban úztek ki. [...] Milyen nyelven beszélgettünk egymás között, hát a nővéremmel görögül, mert régebben nagyon jól tudtunk, de most egy szót sem tudok... na jó, ha figyelmes vagyok, még fölszedek valamit.

– A görög nyelvet hol tanulták?

– Az örmény iskolában tanultuk. Az udvarban lakott egy görög család, és azokkal folytattam beszélgetést. Elég jól tudtunk görögül, a nővérem is, én is. Ő nagyon szépen zongorázott, hegedült. Jaj, Istenem... (Sóhajtozik.) A másik nővéremmel magyarul beszélünk, és az anyámmal, amíg meghalt. De amikor nálunk volt a nővérem, és a férjem élt, akkor csak románul beszélünk a háznál, azért, hogy értse ő is, nem sérthették meg, hogy mi beszélünk magyarul, hát aztán... vorbiți, mamă, vorbiți când nu sunt prezent, dar dacă sunt și eu, vreau să înțeleg și eu ce vorbiți.⁶⁰ Unta magát nagyon. Ő nagyon aktív volt, állandóan dolgozott a zenével, komponált, mert nagyon sokat komponált ő.

– Tudott örményül?

– Törökül tudott csak, mert az ő szülei Törökországból menekültek, és csak törökül tudtak. Az ő családja csak törökül tudott, azért, mert az ő nagymama nem tudott csak törökül. És annyira respektálták abban az időben az öregeket, hogy ezért senki sem tanult és beszélt örményül, mint ahogy nálunk magyarul beszélnek... De miután olyan măcelt⁶¹ csináltak a törökök, akkor már nem beszélték a nyelvüket, akkor már csak románul beszélt a család.

*

Látom a Kaukázust, látom az Ecsmiadzint márványcsipke falaival, látom Anna nénit a ravatalon, aztán ismét látom körbe a hegyeket, az ég alig karnyújtásnyira. Csupán pár másodpercig tart, de mintha valós. Aztán, gyors egymásutánban, látom Anna néni arcát aggódó kereszties nővérként az egészségügyi kocsiban a fronton, segélykérő, riadt tekintetét a bombatalálatkor, fájdalomtól eltorzult arcát elvetélésekor, dacosan felszegett fejét a betegségek. Sok apró részlet egy élet agapéjáról.

Az Új Forrás 2002. évi interjúpályázatán különdíjat kapott írás

⁶⁰ beszéljete, anya, beszéljete, amikor nem vagyok jelen, de ha itt vagyok, érteni akarom én is, amit beszéltek

⁶¹ mézárilást